

pod red. J. Michalewicza,

Wstęp z: Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1850-1939 (1954),
Kraków 1997, s. 377-382.

KRZYSZTOFA MICHALEWSKA

WYŻSZY NAUKOWY KURS SPÓŁDZIELCZY (1924 – 1939)

I. Zarys dziejów kursu i organizacja studiów. Kancelaria i opis zespołu

I. 1. Zarys dziejów kursu i organizacja studiów

Problematyka spółdzielcza była przedmiotem zainteresowania profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego jeszcze w końcu XIX w. Profesorowie: Antoni Górski, Władysław Leopold Jaworski czy Adam Krzyżanowski szereg razy formułowali program gospodarczej przebudowy przeludnionej wsi galicyjskiej w oparciu o idee spółdzielczości¹. Problematyka spółdzielcza znalazła swoje miejsce w publikacjach Włodzimierza Czerkawskiego, Adama Krzyżanowskiego, Józefa Milewskiego, Edwarda Taylora. Ten ostatni habilitował się na Wydziale Prawa i Administracji w 1917 r. na podstawie rozprawy z dziedziny spółdzielczości², a w 1919 r. został powołany na Katedrę Ekonomii w Uniwersytecie Poznańskim. Zagadnieniom spółdzielczości wiele uwagi poświęcił także jeden z najwybitniejszych historyków gospodarczych Franciszek Bujak z Wydziału Filozoficznego UJ oraz Stefan Surzycki i Stefan Schmidt z Wydziału Rolniczego. Dodać także trzeba, że z zagadnieniami spółdzielczości zapoznawał studentów Wydziału Teologicznego ks. Kazimierz Zimmermann, profesor chrześcijańskich nauk społecznych, wieloletni współpracownik księdza P. Wawrzyniaka, organizatora ruchu spółdzielczego w Wielkopolsce³. W lutym 1918 r. profesor S. Surzycki wystąpił wspólnie z Stanisławem Głabińskim, profesorem Uniwersytetu Lwowskiego, na I zjeździe *przewodników* spółdzielczych w Lublinie z postulatem tworzenia we wszystkich szkołach akademickich samodzielnych katedr nauki spółdzielczości. Powyższy postulat został zaakceptowany przez uczestników zjazdu⁴.

¹ H. Barycz, *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, Kraków 1964, s. 106.

² Arch. UJ, syg. 138 WP II: akta habilitacyjne E. Taylora.

³ *Spis wykładów na rok szkolny 1923/24*, Kraków 1923, s. 10.

⁴ S. Surzycki, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 1936, s. 42.

Przy czynnym udziale Uniwersytetu Jagiellońskiego, powołany w 1919 r. z inicjatywy F. Stefczyka, Spółdzielczy Instytut Naukowy w Krakowie zorganizował w latach 1920–1922 specjalistyczne kursy na poziomie uniwersyteckim. Wśród wykładowców spotykamy profesorów Wydziału Prawa i Administracji: Adama Krzyżanowskiego, Tomasza Lulka, Stanisława Wróblewskiego, a ze Studium Rolniczego: Kazimierza Roupperta i S. Surzyckiego⁵.

Kryzys finansowy i trudności organizacyjne uniemożliwiły po 1922 r. kontynuowanie pracy kursów Instytutu Spółdzielczego w dotychczasowej formie. Dodać trzeba, że kursy te miały charakter zajęć prywatnych i nie mogły zastąpić uniwersyteckich kursów państwowych. Zorganizowanie uniwersyteckich kursów spółdzielczych umożliwiło dopiero przekształcenie Studium Rolniczego w piąty, samodzielny Wydział Rolniczy UJ (r. akad. 1923/24) oraz otwarcie na czwartym roku studiów osobnej specjalizacji *ekonomiczno-spółdzielczej*, której program stał się podstawą nauczania na Wyższym Naukowym Kursie Spółdzielczym. Z wnioskiem o utworzenie tego typu studiów wystąpił dyrektor byłych kursów spółdzielczych a obecnie dziekan Wydziału Rolniczego S. Surzycki, przedstawiając na posiedzeniu Komisji Organizacyjnej 21 VI 1924 r. wstępne założenia projektowanego studium⁶. Autor projektu nawiązał do tradycji i dorobku kursów organizowanych przez Spółdzielczy Instytut Naukowy w latach 1920–1922 oraz do struktury organizacyjnej Szkoły Nauk Politycznych, której statut przyjęto za podstawę *Rocznego Naukowego Kursu Spółdzielczego* przy Wydziale Rolniczym UJ. Wnioski komisji pozytywnie zaopiniowane przez Radę Wydziału 23 czerwca t.r. a także przez Senat Akademicki 24 t.m., z nieznacznymi tylko poprawkami, zostały ostatecznie zatwierdzone 28 XI 1925 r. przez Ministerstwo WRiOP, które już uprzednio wyraziło zgodę na rozpoczęcie zajęć w roku akad. 1924/25⁷. Organizator kursu S. Surzycki podjął starania zmierzające do utworzenia katedry nauk o spółdzielczości dla Franciszka Stefczyka. Realizacja tego projektu nie doszła do skutku bowiem kandydat zmarł (30 VI 1924) w trakcie habilitacji⁸.

Roczny Naukowy Kurs Spółdzielczy (od 1926 r.: Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy) zorganizowany został jako *odrębne studium przy Wydziale Rolniczym UJ* na tych samych zasadach, co erygowany równocześnie Dwuletni Kurs Ogrodniczy. Dyrektora kursu powoływała Rada Wydziału, co oznaczało niewiel-

---

⁵ S. Surzycki, *Spółdzielczy Instytut Naukowy. Dziesięciolecie istnienia 1919–1929.*, Warszawa 1929, s. 134–136; E. Garbaciak, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Warszawa 1967, s. 11 i nn; U. Perkowska, *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69–1938/39*, Kraków 1995, s. 64–78.

⁶ Arch. UJ, syg. WNKS 2: odpis protokołu posiedzenia komisji w sprawie organizacji przy Wydziale Rolniczym kursu ogrodniczego i spółdzielczego.

⁷ Arch. UJ, syg. WNKS 2: pismo Min. WRiOP z 28 XI 1925 r. Pisma z 23 I, 20 VII i 8 IX 1925 r. odzwierciedlają trudności jakie napotkał Wydział Rolniczy w staraniach o zatwierdzenie statutu WNKS. Przy czym nie obszło się bez interwencji prof. Juliana Nowaka, byłego premiera, a w latach 1922–1927 senatora RP.

⁸ S. Surzycki, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze...*, s. 31.

ki zakres samodzielności, ograniczony do spraw administracyjnych. Dyrektorowi kursu pozostawiono obowiązek układania programów zajęć, zawierania umów z personelem pomocniczym, opracowanie planów zajęć, egzaminów i wykładów, zarządzanie sekretariatem. Wszystkie te czynności były nadzorowane przez Radę Wydziału, która pozostawiła sobie prawo kontroli nad dochodami i wydatkami kursu, zatwierdzanie sprawozdań finansowych i wniosków w sprawach personalnych. Główne postanowienia statutu zostały rozwinięte przez dyrekcję kursu w regulaminie dla słuchaczy oraz w programie nauki w 1926 r.⁹ Częściowo zostały one zmodyfikowane w *Regulaminie* zatwierdzonym przez Radę Wydziału 12 VI 1928 r.¹⁰ Po raz trzeci program studiów został znowelizowany w związku z przekształceniem kursu w studium w 1939 r.¹¹

Mimo zmian wprowadzonych w ordynacji studiów, główne postanowienia statutowe kursu obowiązywały do 1939 r. oraz w pierwszym powojennym roku działalności kursu, do czasu przekształcenia go w Studium Spółdzielcze.

Kurs zawdzięczał pomyślny rozwój przede wszystkim energii i ofiarności swoich dyrektorów: Stefana Surzyckiego (1924/25–1935/36), Adama Krzyżanowskiego (luty 1926–lipiec 1937) i Stefana Schmidta (1937/38–1938/39, 1945). Kurs jako jednostka organizacyjna Wydziału Rolniczego pozostawał w ścisłej łączności z Katedrą Ekonomii Rolniczej UJ, przy której mieściły się: dyrekcja, sekretariat oraz biblioteka kursu, oddana w depozyt przez Naukowy Instytut Spółdzielczy. Sekretarzami kursu byli asystenci Katedry Ekonomii Rolniczej: Tadeusz Kłapkowski (październik 1924 — wrzesień 1927 r.), Kazimierz Majewski (październik 1927 — wrzesień 1939); bibliotekarzami byli: A. Hubertówna i E. Pawlikówna. W 1938 r. utworzono stanowisko asystenta kursu, na które powołano Eugeniusza Garbacika¹². Osobną grupę pracowników kursu stanowili wykładowcy zatrudniani na pracach zleconych i odpłacani częściowo z budżetu kursu. Wykładali oni przedmioty ściśle fachowe np. towaroznawstwo, praktykę spółdzielczą, handel rolniczy¹³. Podobnie jak na Kursie Ogrodniczym statut nie przewidywał powołania organów kolegialnych (rady, komisji). W drodze praktyki przyjął się jednak zwyczaj organizowania doraźnych konferencji ogółu wykładowców na kursie. Po 1926 r. powstała również Komisja Praktyk powoływana spośród wykładowców kursu i przedstawicieli instytucji spółdzielczych¹⁴.

⁹ *Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy przy Wydziale Rolniczym UJ. Statut, program i rozkład godzin*, Kraków 1926.

¹⁰ *Regulamin Naukowego Kursu Spółdzielczego*, [w:] S. Surzycki, *Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy...*, 24–34.

¹¹ Arch. UJ, syg. WNKS 2: pismo Min. WRiOP z 18 VII 1939 r. do rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz druk: *Studia na Wyższym Naukowym Kursie Spółdzielczym przy Wydziale Rolniczym UJ w Krakowie 1939/40*.

¹² E. Garbaciak, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze...*, s. 37.

¹³ Arch. UJ, syg. WNKS 4: sprawozdania z działalności.

¹⁴ Arch. UJ, syg. WNKS 26: protokoły posiedzeń Komisji Praktyk.

Obowiązujący w latach akad. 1924/25 – 1938/39 regulamin studiów przewidywał jednoroczny okres nauki, co z góry przesądzało o jego ściśle zawodowym, czy nawet doksztalcającym charakterze. Słuchacze dzielili się na zwyczajnych (z maturą gimnazjalną lub seminaryjną) oraz nadzwyczajnych (absolwenci co najmniej sześciu klas gimnazjalnych). Dopuszczano również możliwość uczęszczania na kurs słuchaczy wyższych uczelni, z wyjątkiem studentów Wydziału Rolniczego; w latach 1924/25 – 1935 było ich 36 co stanowiło ok. 26 % ogółu uczestników. Przewidując trudności w terminowym ukończeniu kursu, regulamin zezwalał na *rozłożenie wykładów rocznych* na dwa, a nawet (np. dla słuchaczy teologii) trzy lata. W ciągu tego okresu słuchacze winni byli uczęszczać na wykłady i ćwiczenia z czternastu, a od r. akad. 1928/29 — z siedemnastu przedmiotów, objętych programem specjalizacji ekonomiczno-spółdzielczej Wydziału Rolniczego i złożyć z tych przedmiotów egzaminy.

Ukończywszy Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy uzyskiwało się jedynie *świadczenie ukończenia kursu* z podpisami dyrektora kursu i dziekana Wydziału Rolniczego. Nauka na kursie była płatna (wpisowe, opłaty roczne, taksy egzaminacyjne), ale młodzież niezamożna — ok. 50% słuchaczy pochodziło ze wsi — korzystała z licznych ulg i możliwości rozłożenia opłat na raty¹⁵. W latach 1924 – 1945 Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy ukończyło 297 osób, tj. ok. 25% studentów wpisanych w tym czasie do *Księgi słuchaczy WNKS* (1298 osób)¹⁶.

Znamiennym rysem działalności Wyższego Naukowego Kursu Spółdzielczego był jego żywy związek i bliska współpraca ze społecznymi organizacjami spółdzielczymi w Polsce, przejawiająca się z ich strony m.in. w życzliwym poparciu podejmowanych od 1934 r. starań o przekształcenie jednorocznego kursu na dwuletnie studium spółdzielcze¹⁷. Na przeszkodzie projektowanej reorganizacji kursu stała groźba likwidacji Wydziału Rolniczego UJ przez ministra WRiOP, Wacława Jędrzejewicza. Dzięki protestom władz akademickich i młodzieży nie doszło do likwidacji tego fakultetu. Niemniej prasa, a zwłaszcza „Ilustrowany Kurier Codzienny” ostro protestował przeciwko tworzeniu przy uniwersytetach studiów o charakterze zawodowym, przypominając że najważniejszym zadaniem uniwersytetów są badania naukowe i wychowywanie absolwentów¹⁸. Powyższa argumentacja trafiła do przekonania urzędników ministerialnych. Wydział Rolniczy nie ustawał jednak w zabiegach o przekształcenie kursu w dwuletnie studium spółdzielcze. Wnioski w tej sprawie jak również nowy projekt statutu i regulamin studiów opracowała Komisja Wydziału Rolniczego

¹⁵ S. Surzycki, *Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy...* s. 10–24; Regulamin Naukowego Kursu Spółdzielczego przy Wydziale Rolniczym UJ, tamże s. 24–26.

¹⁶ E. Garbaciak, *Studia ekonomiczno-spółdzielcze...*, s. 33; Arch. UJ, sygn. WNKS 10, 11, 33.

¹⁷ Arch. UJ, sygn. WNKS 2.

¹⁸ *Uniwersytety, to nie szkółki zawodowe. Jeszcze jedna szkodliwa inflacja*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, nr 164 z 16 VI 1938, s. 1–2; F. Goc, *Potrzeba liceum ogrodniczego w Krakowie*, Tamże, nr 179 z 2 VII 1938, s. 8.

podczas posiedzenia w dniu 12 V 1939 r.¹⁹ Dodać trzeba, że nieco wcześniej w sprawie reformy WNKS zdecydowane stanowisko zajęła młodzież zrzeszona w Szkole Słuchaczy Wyższego Naukowego Kursu Spółdzielczego, która na zebraniu 24 II 1939 r. uchwaliła rezolucję, domagającą się zmiany nazwy WNKS na *Wyższe Studium Spółdzielcze*, przedłużenia okresu studiów do dwu lat oraz utworzenia specjalizacji rolniczo-handlowej i kredytowo-bankowej. Tekst rezolucji przekazano w tym samym dniu dziekanowi Wydziału Rolniczego²⁰. Wyniki prac komisji, uwzględniające także postulaty młodzieży, przekazano 19 V 1939 r. Ministerstwu WRiOP, które pismem z 18 lipca tr. zatwierdziło tymczasowy program Dwuletniego Kursu Spółdzielczego, pod warunkiem uwzględnienia w nim zmian wprowadzonych przez urzędników ministerialnych, o czym w piśmie z 29 VII 1939 r. poinformowano rektora UJ²¹.

W lecie 1939 r. ukazał się drukowany projekt nowego programu, w którym zapowiedziano zmianę kursu na *Dwuletnie Studium Specjalne* i wzywano do wpisów na rok akad. 1939/40²². Wybuch wojny odłożył realizację tych zamierzeń aż do roku 1945, kiedy to Dwuletni Kurs Spółdzielczy wznowił na krótko swą działalność, w oparciu o program z 1939 r., aby już w następnym roku akademickim 17 I 1946 r. przekształcić się w trzyletnie Studium Spółdzielcze.

I. 2. Kancelaria i opis zespołu

Czynnościami kancelaryjnymi Wyższego Naukowego Kursu Spółdzielczego zajmował się sekretariat utworzony przy dyrekcji kursu (faktycznie przy Katedrze Ekonomii Rolnej) na podstawie statutu z 24 XI 1925 r., z obowiązkiem *prowadzenia spraw bieżących*, przyjmowania zapisów na studia i zgłoszeń do egzaminów, wydawania zaświadczeń itp.²³ Ze względu na samodzielność budżetową kursu, sekretariat pełnił również funkcję komórki finansowo-księgowej, prowadząc we własnym zakresie dokumentację opłat studenckich (wpisowe i czesne), wynagrodzenia dla personelu, rejestr wydatków gospodarczych itp. Czynności te miał wykonywać sekretarz kursu mianowany przez Radę Wydziału na wniosek dyrekcji. Ponieważ stanowisko to obsadzone było z reguły przez pracowników naukowych (adiunktów Katedry Ekonomii Rolnej), agendy kancelaryjne prowadziła pomoc biurowa, przy pomocy bedla.

Produkcja aktowa WSNK wyróżnia się różnorodnością tematyczną. Zawiera ona materiały do spraw stypendialnych, wycieczek, praktyk, współpracy z instytucjami spółdzielczymi. Zbiór ten rozwijał się poczynając od 93 pism zarejestrowanych w 1929 r. do ok. 500 pism odnotowanych w okresie styczeń—

¹⁹ Arch. UJ, syg. WR 76.

²⁰ Arch. UJ, syg. WNKS 2.

²¹ Arch. UJ, syg. S II 899.

²² Arch. UJ, syg. SSP 2.

²³ S. Surzycki, *Wyższy Naukowy Kurs Spółdzielczy...*, s. 9.

sierpień 1939 r. Korespondencję rejestrowano w dzienniku podawczym numeryczno-chronologicznym i przechowywano w tym samym układzie, bez prób klasyfikacji rzeczowej. Dokumentację studiów: *księgi słuchaczy*, katalogi studenckie, karty wpisowe, protokoły egzaminów przechowywano w porządku chronologiczno-alfabetycznym, poza właściwą registraturą. Akta kursu z okresu przedwojennego przejęła w 1945 r. Dyrekcja Studium Spółdzielczego, wykorzystując tylko niewielką część dokumentacji studenckiej, jako podstawę wpisu na drugi rok studiów. Pozostała registratura aktowa utworzyła w kancelarii studium sukcesję martwą i w tym stanie jako *Archiwum WNKS* (5 paczek) została przekazana 2 IX 1952 r. przez pełnomocnika dla spraw likwidacji Studium Spółdzielczego do Archiwum UJ²⁴.

Zespół akt WNKS z lat akad. 1924/25–1938/39 wraz z dziennikiem podawczym, obejmującym również korespondencję dotyczącą Instytutu Spółdzielczego z lat 1922–1924, tworzy obecnie 40 jednostek inwentarzowych, z czego 8 dotyczy spraw ogólnych, a 32 spraw rzeczowych. Zespół ten, skromny objętościowo (1,05 mb.) zawiera cenne materiały nie tylko do historii kursu, ale także do dziejów ruchu spółdzielczego w Polsce. Skomplikowany problem cezur chronologicznych rozstrzygnięto przez wydzielenie całej produkcji aktowej z lat akad. 1924/25–1938/39 w zespół Wyższego Kursu Spółdzielczego. Nieliczną grupę akt z okresu przejściowego (marzec–lipiec 1945) przydzielono do zespołu akt Studium Spółdzielczego. Podział taki uzasadniała struktura organizacyjna studiów spółdzielczych, wprowadzona po utworzeniu Studium Spółdzielczego, różniącego się zasadniczo od zawodowego Wyższego Naukowego Kursu Spółdzielczego. Przy systematyzacji i klasyfikacji akt, wobec braku jakichkolwiek pomocy kancelaryjnych, posłużono się schematem układu logiczno-rzeczowego, rekonstruując, w oparciu o postanowienia statutowo-regulaminowe i analizę materiału aktowego, przybliżony układ registratury.

Przy korzystaniu z akt WNKS, należy pamiętać o protokołach posiedzeń Rady Wydziału Rolniczego UJ z lat 1924–1939 (syg. WR 12 — 15, WR 76, S II 899, S II 761) a także o aktach własnych Koła Słuchaczy WNKS (syg. O 154/1 i nn.) oraz o spuściznie założyciela i długoletniego dyrektora Kursu Spółdzielczego Stefana Surzyckiego (Arch. UJ, syg. DV).

---

²⁴ E. Garbacik, *Studium ekonomiczno-spółdzielcze....* Arch. UJ, syg. Arch. II: Księga akcesji, s. 78.